

ОБХІД ЗАКОНУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

BYPASSING THE LAW IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Павлов Т.О., курсант IV курсу

*Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті проаналізовано теоретико-правові і практичні проблеми інституту обходу закону у міжнародному приватному праві. Визначено місце інституту обходу закону у механізмі правового регулювання правовідносин, що становлять предмет міжнародного приватного права. Вказано, що будь-яка спроба реформувати законодавство у сфері міжнародного приватного права завжди стосується не тільки кола питань погодження позицій щодо регулювання тих чи інших правовідносин, але і визначення кількості підстав для незастосування норм права іноземної держави, серед яких важливе місце посідає інститут обходу закону.

Автором статті досліджено поняття «обхід закону» та його застосування національними судами під час вирішення корпоративних спорів з огляду на сформовану судову практику, погляди науковців на проблематику і специфіку поняття «обхід закону», власні думки щодо історичного поняття і становлення його нині, основні ідеї та роль цього поняття у національному законодавстві та у системі міжнародних приватноправових відносин.

Додатково автором проаналізовано інститут обходу закону як підставу недійсності правочину з огляду на норми Цивільного кодексу України. Автор порівняв поняття «обхід закону» із поняттям «обхід податкової системи» та визначив наслідки цього. Розглянуто детально Закон України «Про міжнародне приватне право» та його специфіку щодо цього питання.

Висунуто думку, що «обхід закону» потрібно ототожнювати із такими поняттями, як обман, зловживання правом і можливістю уникнення відповідальності; надати огласку цьому питанню і донести до органів державної влади, місцевого самоврядування і кожного учасника правовідносин як у національному, так і у міжнародному законодавстві.

У статті сформульовано висновок, що виникнення інституту обходу закону тісно пов'язано з існуванням принципу автономії волі, без якого міжнародне спілкування у сфері правового регулювання приватноправових відносин було б неможливим.

Ключові слова: обхід закону, міжнародне приватне право, принцип автономії волі, інститут обходу закону, наслідки обходу закону, право іноземної держави.

The article analyzes the theoretical, legal and practical problems of the institution of circumvention of the law in private international law. The place in the mechanism of legal regulation of legal relations that are the subject of private international law, the institution of circumvention of the law is determined. It is stated that any attempt to reform legislation in the field of private international law always concerns not only the range of issues of harmonization of positions on the regulation of certain legal relations, but also determining the number of grounds for non-application of foreign law, among which the institution of circumvention.

The author of the article explored the concept of circumvention of the law and its application by national courts in resolving corporate disputes in view of the established case law.

The article concluded that the emergence of the institution of circumvention of the law is closely linked to the existence of the principle of autonomy of will, without which international communication in the field of legal regulation of private law relations would be impossible.

Additionally, the author analyzed the institution of circumvention of the law as a ground for the invalidity of the transaction, given the provisions of the Civil Code of Ukraine.

The author compares the concept of circumvention of the law with the concept of circumvention of the tax system and its consequences. The Law of Ukraine "On Private International Law" and its specifics on this issue are considered in detail.

It is argued that "circumvention of the law" should be equated with concepts such as fraud, abuse of rights and the possibility of avoiding responsibility and make this issue public and bring it to the attention of public authorities, local governments and each party to legal relations in both national and international law.

The article concluded that the emergence of the institution of circumvention of the law is closely linked to the existence of the principle of autonomy of will, without which international communication in the field of legal regulation of private law relations would be impossible.

Key words: circumvention of the law, international private law, the principle of autonomy of will, institute to circumvent the law, inheritance to circumvent the law, the law of an alien state.

Постановка проблеми. Предметом галузі міжнародного приватного права є приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом. Ці відносини змінюються протягом часу свого існування. Такий процес триває і нині, особливо внаслідок того, що Україна впроваджує певні євроінтеграційні процеси. Отже, на цей інститут впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори. Євроінтеграційні процеси, як наслідок, характеризуються підвищенням впливу на правову систему України *ius commune europeum*, що значно впливає на розвиток міжнародного приватного права.

Будь-яке реформування, якісне внесення змін у сфері міжнародного приватного права прямо пов'язано не тільки з узгодженням певних позицій, але і встановленням переліку підстав щодо незастосування норм права іноземної держави. У цій системі окреме місце посідає інститут обходу закону. Тому важливо розуміти його сутність, особливості, ознаки, місце, яке він посідає у механізмі регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Незважаючи на те, що цей інститут досліджено на достатньому рівні, проте науковці у повному обсязі дослі-

дили та не визначили загальні підходи щодо значення місця обходу закону у системі підстав для незастосування норм права іноземної держави.

Враховуючи зазначене та активний розвиток приватноправових відносин, не менш важливим є дослідження інституту обходу закону у сфері застосування міжнародного приватного права, який є важливим складником у сталому розвитку міжнародних приватноправових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження зазначеного питання автором використано і проаналізовано роботи таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як В.В. Балдинюк, А. Батіфоль, М.М. Богуславський, А.Н. Васильєв, М. Вольф, А.С. Довгерт, В.І. Кисіль, С.Г. Кузьменко, М. Лаббе, П. Лагард, Ф. Ландольта, Л.А. Лунц, І. Лусуарн, В.В. Луць, В. Магнус, Г.А. Майданик, І.В. Мироненко, Л. Олені, В.Л. Чубарєв та інших.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення і розроблення загальних позицій щодо розуміння місця обходу закону у міжнародному приватному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародному приватному праві існує чимала кількість питань, які постійно або час від часу привертають до себе увагу. Одне із найцікавіших – «обхід закону» (*agere in fraudem legis*). Під час розробки нового колізійного регулювання він, навіть будучи введеним у проєкт до Закону «Про міжнародне приватне право», фахівцями детально і всебічно обговорювався; у кінцевому рахунку ними був зроблений висновок, що його використання є дуже важливим для розвитку міжнародних відносин.

Існує позиція, що концепція і саме поняття «обхід закону», незважаючи на всю їхню *застарілість* і юридико-технічну недосконалість, настільки своєрідна і багатогранна, що суворо науковий і не цілком науковий інтерес до них є закономірним.

Останнім часом у літературі стали з'являтися роботи про актуальність концепції «обхід закону» у міжнародному приватному праві, автор яких намагається обґрунтувати необхідність використання цієї концепції.

Одна група науковців вважає, що з такою пропозицією погоджуватися не доцільно. Не можна не згадати і про те, що така концепція і поняття претендують на певну роль не тільки у міжнародному приватному праві, але і у внутрішньому національному регулюванні, як у приватному, так і у публічно-правовому застосуванні.

І найбільший повсякденний і поверхневий інтерес до них відчують мало обізнані у праві особи, а також, як це не сумно, деякі державні службовці і судді. Справді, концепція «обхід закону» пропонує такий незвичайний підхід, за яким, мовляв, окрім законних і незаконних дій потрібно виділяти в особливу групу ще і дії в «обхід закону», тобто ті дії, які букву закону не порушують, але навмисно спрямовані на досягнення результату, котрий із цілями закону не узгоджується: «Обходом закону є образ дій, що порушує припис закону не прямо, але підриває мету, на досягнення якої цей припис направлено» [1].

Якщо це так, то такі дії також потрібно оголосити незаконними. Критерієм же виділення таких дій в особливу групу служить так званий *fraus*, навмисне прагнення домогтися вищезазначеного результату. Безініціативні законотворці можуть виправдовувати нею небажані вдосконалювати правові норми: навіщо це робити, якщо важливою є мета закону, а не те, що у ньому написано. Уже у шляхетності цілей будь-якого закону зазвичай сумніватися не прийнято. Занадто завзяті або некомпетентні представники судової влади також отримують у руки безвідмовний засіб оголошувати незаконним як то, що їм не подобається, так і те, що оголосити незаконним вкрай складно або неможливо або через відсутність у них відповідних знань, або через недосконалість правового регулювання, або через необхідність складної і кропіткої роботи. Для цього їм досить вимовити два магічних слова: «обхід закону». Саме так вони заплутають або налякають тих, чий дії «потрібно визнати» незаконними, і, безсумнівно, справлять враження на широку публіку. Особливо активно використовують поняття «обхід закону» ті, в чий завдання входить сприяння поповненню бюджетів усіх рівнів: «знаходиться тисяча і один спосіб обійти закон, мінімізуючи податки»; «є маса інших схем, які дозволять обійти закон» [2]. Утім навряд чи все це говорить і робиться з особливим змістом: слова «обхід закону» давно вже стали штампом, який часто використовується в абсолютно невідповідних ситуаціях.

Особливі, далекі від права, також отримують можливість блиснути ерудицією та отримати задоволення від того, що «вивели на чисту воду» тих, хто посилається на відсутність у своїх діях порушень закону.

Групи фахівців від правової науки отримують можливість розмірковувати про те, що концепція *agere in fraudem legis* відома ще з часів римського права, що вона не випадково була розвинена глосаторами, що в ній є корисні еле-

менти, які заслуговують залучення до механізму правового регулювання і так далі.

Правда, дуже часто поняття «обхід закону» використовується зовсім не для того, щоб за допомогою концепції *agere in fraudem legis* обґрунтувати незаконність дій саме через невідповідність їхнього результату цілям закону: до нього вдаються також і як синонімом позначення дій, які закону не відповідають, але маскуються під законні.

Засоби такого маскування відомі у праві давно: обман, уявність і зловживання правом. Тоді зовсім незрозуміло, чому б замість використання зайвого поняття «обхід закону» не сказати прямо про те, в чому полягає незаконність дій, і що їхнє маскування законними їх не робить. Справді, правовий обіг потребує саме такої точності, а не жонгливання невиразними словами. На жаль, розуміння цього ще не дуже поширене. Відповідно, використання концепції «обхід закону» може припускати як підхід, що не заперечує відсутності порушення суб'єктивними діями норм закону, але пропонує подивитися на такі дії з погляду на відповідність їх результату меті закону (з тим, щоб мати можливість оголосити їх незаконними), так і підхід, що пропонує як раз і позначати обман, уявність, зловживання правом (за яких неправомірність суб'єктивних дій не заперечується) і поняттям «обхід закону» (існує ще і третій підхід, про який буде сказано нижче).

Перший підхід, зародившись в архаїчному праві, не володіє належною юридичною технікою, і нині, безумовно, використовуватися не може. Його прихильники не розуміють, що норми законів як раз і мають завдання відмежувати законне від незаконного, провести між ними межу. Образно кажучи, ця риса, враховуючи безмежність регульованих правом відносин, також не має кінця. Саме тому «обійти» її неможливо: можна тільки її переступити або порушити. Небезпечно ставати на шлях протиставлення духу і букві закону. Потрібні тверді гарантії прав громадян та організацій. Тому замість заклинань про «обхід закону» потрібно констатувати, що є порушення закону або його дотримання.

Звичайно ж, заборона, бажана *de lege ferenda*, може бути відсутня *de lege lata*. Однак це не може бути підставою для того, щоб посиленнями на мету закону оголошувати незаконними дії за допомогою концепції *agere in fraudem legis*: це тільки підстава для вдосконалення закону («... відповідно до загального методу тлумачення, прийнятого нами; в тих випадках, коли будь-яке питання не буде передбачено законодавцем, його мовчання нас не пов'язує» [3]).

У низці випадків констатація порушення закону може бути дуже складною з тих чи інших причин, але правозастосуванню легкість не властива у принципі. Задля підтримки стабільності правового обігу і поваги до держави набагато чесніше і справедливіше визнати, що у майбутньому слід ввести нову заборону, а до цього моменту констатувати відсутність порушень закону. В іншому випадку все правозастосування нагадуватиме флогер, а формулювання дозволів та обмежень у правових нормах із використанням юридичної техніки виявиться непотрібним: достатнім буде посилання на мету закону. Сучасне суспільство і регулювання відносин у ньому занадто складні, щоб використовувати настільки примітивні механізми.

Що ж стосується другого підходу до поняття «обхід закону», то його коріння також виходять із римського права. Саме у ньому під час розвитку юридичної техніки із загального виразу *fraus legi* виділилися більш спеціальні поняття (*simulatio, abusus*). Однак вираз *fraus legi* залишився і використовувався як синонім, поняття, що з нього утворилось і мало б зникнути, якби римське право не було забуто. Однак після рецепції римського права в Європі вираз *fraus legi* знайшов своє друге життя як освячений сьайвом римського права. І хоча у XIX і на початку XX століття йому присвячувалося багато

досліджень, цей термін за самою своєю природою був приречений на поступове забуття. З тих пір вислів «обхід закону» все більше витісняється із правового обігу, продовжуючи використовуватися скоріше з емоційним відтінком. Отже, поняття «обхід закону» насправді є просто образним збірним вираженням для позначення цілої низки неправомірних дій, яким різними способами намагаються надати видимість правомірності (обман, уявність, зловживання правом). Простою сукупністю цих дій це поняття вичерпується, у нього відсутня самостійна правова специфіка. Воно, хоча і народилося у сфері права, зазнало певної еволюції, все більше втрачаючи правовий зміст, і нині перейшло у правову сферу, в якій власне право змішано з політикою і буденними уявленнями про право. Все це свідчить про те, що поняття «обхід закону» у праві не просто є невизначеним. Це не та правова невизначеність, спричинена недосягненням правом певного рівня розвитку. Ця невизначеність спричинена внутрішньою для самого цього терміну причиною – занадто великим «негативним» обсягом цього поняття, з яким він був тісно пов'язаний у його межах і який під час досягнення правом певного рівня «вирвався» із нього, вилившись у нові «негативні» поняття, більш вузькі за обсягом. Колишня форма терміну ще не встигла зникнути, але вже настільки втратила «репутацію», що кожен вважає за можливе використовувати його в тому значенні, яке вважає за потрібне. І вже за однією цією причиною не є виправданим використання у праві поняття «обхід закону» як суперечливого, дуже близького до повсякденної свідомості і такого, що не вписується у чисто професійну термінологію. Навіть якщо термін «обхід закону» і зберіг щось правове, то за наявності більш точних термінів, які із нього виникли, свідомо використовувати його було б щонайменше безперспективно [4].

Нарешті слід зазначити, що існує ще і третій, досить специфічний підхід, згідно з яким до дій в «обхід закону» мають бути зараховані дії, спрямовані на свідоме створення суб'єктами права певного фактичного складу (або ж утримання від його створення) з метою забезпечити щодо нього дію одного правового припису і / або не допустити дію другого [5]. Як приклади прихильниками цього підходу наводилися такі випадки: в очікуванні звернення стягнення на своє майно боржник укладає угоди, спрямовані на відчуження цього майна; оскільки у Стародавньому Римі виступати в якості акторів без будь-яких негативних для себе наслідків могли тільки особи, визнані «ганебними», германські громадяни спеціально здійснювали певні дії, що тягнуть пред'явлення до них *actio famosa* з метою забезпечити винесення щодо себе рішення про визнання «безчесним» і тим самим забезпечити собі можливість займатися акторською професією; оскільки у Стародавньому Римі згідно із *Lex Julia et Papia Pornea* відсутність у римського громадянина статусу одруженого або відсутність у нього дітей тягло за собою певні майнові санкції, більшість вступала у шлюб тільки з метою не підпадати під дію цього закону або всиновлювала чи удочеряла інших осіб із метою уникнути поширення на них цього закону. Такі дії прихильники цього підходу пропонують оголосити «обходом закону», що не потребують жодних правових наслідків. Критерієм для віднесення дій до досконалих в «обхід закону» знову-таки пропонувалося вважати *fraus*, навмисне прагнення домогтися застосування одних норм і уникнути застосування інших, тобто «обійти» їх.

Зустрічаються подібні погляди і нині (правда, у дещо видозміненій формі, визнають іноді законність подібних дій). Якою би не була досконалою податкова система, об'єкти оподаткування завжди вислизують між осередками мережі, протягнутої податковою владою, задля того, щоб їх затримати. Платнику податків вдається уникнути сплати податку, не порушуючи закону. Це називають обходом податку. Най-

простішим засобом ухилення від податку є стриманість. Зокрема, для того, щоб уникнути податку на операції із нерухомим майном, платник податків утримується від будь-яких угод із приводу своєї нерухомості. Задля уникнення податку на алкогольні напої він п'є воду. Ухилення від податку шляхом утримання не дуже широко поширено, оскільки воно вимагає від платника податків певної сили волі.

Чи можна серйозно ставитися до цих міркувань, якщо на їхній підставі податкові органи почнуть висувати претензії із приводу «обходу податку»? Насправді, у зазначених вище прикладах має йтися тільки про те, чи робилися відповідні дії у реальності або тільки для створення видимості, і чи мало місце під час їх здійснення зловживання правом. У тому випадку, коли вони були не більше ніж видимістю правомірності в тій чи іншій формі або виявлялися зловживанням правом, не може бути й мови про настання юридичних наслідків таких дій. Однак у тому випадку, якщо всі ці дії були зроблені дійсно і без мети зловживання правом, за ними, безвідносно до мотивів їх здійснення, повинні визнаватися всі відповідні наслідки, визнані законом. У всіх таких випадках ми маємо справу із дійсним вчиненням одного або декількох дозволених законом дій, які тягнуть за собою всі пов'язані з ними законні наслідки. Вважати інакше неможливо: закон установлює щодо тих чи інших фактичних складів відповідне регулювання; в тому випадку, коли якийсь певний фактичний склад дійсно присутній, до нього має застосовуватися таке правове регулювання. Воно не може бути застосовано тільки в тих випадках, коли в такому фактичному складі присутня видимість правомірності (у формі обману, зловживання правом). У разі ж об'єктивної наявності фактичного складу і відсутності у ньому зазначених елементів питання про виникнення цього фактичного складу вже не має ніякого значення, так само як і питання про мотиви, якими керувалися суб'єкти права під час його створення.

Все вищезазначене вірно також і для міжнародного приватного права (з особливостями, що впливають із його природи). У ньому під традиційною колізійною концепцією *agere in fraudem legis* розуміють навмисне і штучне дійсне створення зацікавленою особою колізійної прив'язки цивільно-правового відношення до будь-якої іноземної національної правової системи і створення тим самим колізії між цією системою і «обхідною» національною правовою системою (іменованою *lex domesticae*) з метою забезпечити застосування правовідносин першої та уникнути застосування другої за допомогою застосування до таких правовідносин колізійної норми *lex domesticae*, що містить вказівку на прив'язку, яка і була цією особою навмисно створена.

Водночас така іноземна національна правова система, застосування якої домагається зацікавлена особа, має бути у будь-якому відношенні більш сприятливою для неї, ніж *lex domesticae*. Очевидно і те, що колізійна норма *lex domesticae* має застосовуватися правозастосовним органом, який діє у сфері *lex domesticae* і розглядає штучно створену колізію законів. СENS традиційної колізійної концепції *agere in fraudem legis* полягає в тому, що вона оголошує навмисне і штучне створення колізійної прив'язки недійсною. З огляду на це правозастосовний орган *lex domesticae* повинен відмовитися застосовувати колізійні норми свого закону, внаслідок чого застосування сприятливого іноземного права стане неможливим. Дуже важливо є та обставина, що в якості причини визнання навмисного і штучного, хоча і реального створення колізійної прив'язки традиційна колізійна концепція *agere in fraudem legis* визнає недійсним не сам факт утворення колізійної прив'язки, а лише штучність її створення, прагнення (*fraus*) зацікавленої особи ухилитися від застосування несприятливого для неї *lex domesticae*, яка має бути застосована, не будь створена колізійна прив'язка, і тим самим «обійти» цю національну правову систему.

Іншими словами, штучне створення колізійної прив'язки може бути оголошено недійсною традиційною концепцією *agere in fraudem legis* унаслідок констатації наявності того, що іменується *fraus*, уникнути застосування того національного права, яке підлягало би застосуванню до правовідносин, не будь така прив'язка створена. З огляду на те, що ніяку заборонну норму штучне створення колізійної прив'язки не порушує, декларується і те, що цим створенням досягається результат, який цілям *lex domesticae* не відповідає.

Подібну позицію підтримує А. М. Шульга. Науковець зазначає, що зловживання правом умовно може бути класифіковане на правомірне і неправомірне. Основна різниця між ними полягає в тому, що неправомірне зловживання правом є правопорушенням, за яке законом передбачена юридична відповідальність, а правомірним зловживанням правом варто вважати таку поведінку особи, яка формально не містить складу правопорушення. Відзначаючи, що обхід закону за своєю правовою природою є яскравим прикладом правомірного зловживання правом, А. М. Шульга пропонує визначати це поняття як умисне правомірне зловживання правом шляхом використання суб'єктом права недоліків законодавства з метою легального досягнення конкретного блага або уникнення негативних для нього наслідків [6, с. 13–14].

В. В. Балдинюк вважає, що виникнення інституту обходу закону пов'язано з існуванням принципу автономії волі, без якого міжнародне спілкування у сфері правового регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом, було б неможливим загалом. Зміст обходу закону, на думку дослідниці, полягає в тому, що в разі наявності сумнівів щодо сумлінності дій учасників приватноправових відносин, які становлять предмет міжнародного приватного права щодо вибору права, що підлягає застосуванню до правовідносин, за наявності відповідних доказів суд уповноважений визнати недійсним такий вибір і визначити право відповідно до колізійної норми, яка підлягає застосуванню [7, с. 28].

Водночас варто звернути увагу на те, що занадто широке тлумачення і застосування інституту обходу закону матиме негативний вплив не тільки на динаміку існування міжнародних приватноправових відносин, але і на режим взаємності як один із принципів міжнародного приватного права [8, с. 181].

Ми проаналізуємо відповідні норми Закону України «Про міжнародне приватне право». Зокрема, у Законі відсутнє легальне визначення поняття «обхід закону», що певною мірою є виправданим, адже закріплення дефініцій будь-якого поняття зі сфери приватного права тільки призводить до пошуку винятків із цього поняття. Відповідно до ст. 10 Закону правочин та інші дії учасників приватноправових відносин, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву іншому, ніж те, що визначається згідно із цим Законом в обхід його положень, є нікчемними. У цьому разі застосовується право, яке підлягає застосу-

ванню відповідно до норм Закону України «Про міжнародне приватне право» [9].

На нашу думку, варто також проаналізувати інститут обходу закону як підставу недійсності правочину. Зокрема, загальні положення про правочин, вимоги до їх учинення, підстави і наслідки недійсності правочину визначені у главі 16 ЦК України. Згідно зі ст. 203 ЦК України, що закріплює загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятись у формі, встановленій законом. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, обумовлених ним. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [10, с. 81].

Дослідження обходу закону та його застосування національними судами під час вирішення корпоративних спорів варто розпочати з аналізу п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13, відповідно до якого діяльність акціонерного товариства, зареєстрованого в Україні як юридична особа, відносини між товариством та акціонерами, між акціонерами акціонерного товариства щодо його діяльності, а також корпоративного управління регулюються тільки законами та іншими нормативно-правовими актами України. У разі укладення акціонерами (іноземними юридичними або фізичними особами) угоди (правочину) про підпорядкування відносин між акціонерами, а також між акціонерами та акціонерним товариством щодо діяльності товариства такий правочин є нікчемним за ст. 10 Закону України «Про міжнародне приватне право» [11].

Висновки. Нині проблема обходу закону, його співвідношення із принципом автономії волі сторін, зловживання правом є об'єктивно складною і неоднозначною, особливо з урахуванням того, що існують вищезазначені погляди на місце обходу закону у системі міжнародного приватного права.

Отже, у результаті дослідження розроблено такі позиції щодо розуміння місця обходу закону у міжнародному приватному праві:

- «обхід закону» як можливість уникнення відповідальності;
- «обхід закону» як прагнення врегулювати суспільні відносини із найкращими умовами для кожної сторони;
- «обхід закону» як прагнення врегулювати суспільні відносини із найкращими умовами для однієї із сторін;
- «обхід закону» як інститут, який заважає нормальному функціонуванню міжнародного приватного права як джерела регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vetsch J. Die Umgehung des Gesetzes. Zurich. 1917. P. 12.
2. International encyclopedia of comparative law. Vol. III «Private international law». Chapter 24 «Contracts». Tuebingen, Mouton, The Hague, Paris, 1976. P. 32.
3. Годеме Е. Загальна теорія зобов'язань. Москва, 1947. С. 40.
4. Stroud's judicial dictionary of words and phrases. London, 1972. Vol. II. P. 946.
5. Vetsch J. Die Umgehung des Gesetzes. Zurich, 1917. P. 230-234.
6. Шульга А. М. Обхід закону як вид зловживання правом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 11–20.
7. Балдинюк В. В. Питання обходу закону в кодифікаційних актах з міжнародного приватного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 5. С. 28–30.
8. Landolt P. Arbitrators' Initiatives to Obtain Factual and Legal Evidence. *Arbitration International*. 2012. № 28. P. 178-199.
9. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
10. Щодо питання обходу закону в міжнародному приватному праві [Електронний ресурс]. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Режим доступу до ресурсу: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_1/17.pdf.
11. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>.